

Perestrojkas arv og urfolk i Magadan

*Winfried K. Dallmann
Norsk Polarinstitutt*

Mange steder er det bare kunsthåndverk som ennå minner om reindriften...

Winfried K. Dallmann er forsker ved Norsk Polarinstitutt i Tromsø og koordinerer også et informasjonsnettverk om og med urfolk i Russland (se <http://npolar.no/ansipra/>)

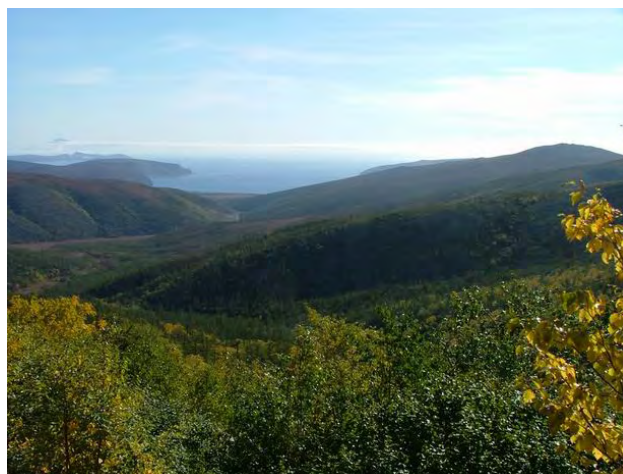
På fly fra Moskva til Magadan – sju og en halv time over russisk tundra og taiga. Det er skyer og mørke natt. Godt at Iljusjin-flyene har så komfortable seter og masse bein plass at det går an å hvile. Jeg sover ikke, er altfor spent på hva som venter meg. Så, en halv time før ankomst, kommer sola over horisonten, skyene løser seg opp i enkelte tåkedotter som etter hvert blir helt borte, og landet viser seg i sin fulle prakt.

Kolyma-landet

Det er litt ut i september, og høsten har gjort sitt inn-tog. Under meg fjelltundra – lave, bølgede fjell, med blokkmark på toppene. Et rødt teppe har lagt seg over fjellsidene. Noen gule øyer finnes innimellom, hvor det er grupper av bjørk, eller kanskje seljebusker. Vide elvedaler med lyse steinstrender skjærer gjennom fjellene i alle retninger. Og i bakgrunnen en bratt og snødekket fjellkjede. Ikke et eneste sted synes spor etter mennesker fra denne høyden. Dette er Kolymskoe Nagore, Kolyma-fjellene.

Vi er på 60° nord, omtrent på høyde med Oslo, men det er 10 timers tidsforskjell mellom der og her. Temperaturen nå, midt i september, er som hjemme i Tromsø. Somrene kan være varme, men vintrene er kalde. –30°C er ingen sjeldenhet, og inne i landet blir det gjerne –50°C og verre. Sjøen, Okhotskhavet,

er dekket av is i tre måneder fra desember eller januar.

Kolyma-landet

Barskogen i Kolyma-landet består mest av lerketrær

Kontraster

Byen Magadan, Magadan fylkes urbane sentrum, ble først grunnlagt under Stalin i 1939. Det fantes – og finnes – rike mineralforekomster i landets indre: gull, sølv, kobber, molybden, og mye annet. Mye av dette ble bygget ut under forferdelige forhold av fanger fra de store fangeleirene til GULAG-systemet: byen, gruvene og veiene. Fortsatt er det gruvedriften som er fylkets livåre. Russlands gullreserver ligger i bakken her.

Magadan by

Etter et stort befolkningstap på 90-tallet har byen igjen vokst noe de seneste årene og har over 160 000 innbyggere. Det er folk fra sentrale Russland som skal tjene penger her. Magadan er en spesiell økonomisk sone med lave skatter og høyere lønninger. Man vil få investeringer hit. Fortsatt er mye slitt, husfasader som ikke er pusset opp, lekeapparater som er gjennomrustne. I sentrum har det skjedd mye og stedvis begynner det å ligne en moderne by. Utenfor sentrum imidlertid, nedover mot Nagaeva bukta, ligger "Shanghai", en bydel med gamle russiske eneboliger – tildels slumhytter – som gir et nokså rotete og fattig inntrykk.

"Shanghai" i Magadan

Urfolk

Ansiktene i byen er mest russiske – russere og ukrainere – som danner flertallet her som i de fleste av landets store byer. Men det er en liten andel – noen få prosent – som har asiatiske, tungusiske trekk, som tilhører folkegruppene som ellers bor rundt omkring i Kolyma-landet, og som har bodd her i årtusener før russerne kom. De er evenere, tsjuktjere, korjakere, og andre. Det er evenerne som er den opprinnelige befolkningen i store deler av fylket.

Evenk nasjonalensemble "Ener"

Og så finnes det en del *starozhily* ("gammelboere"), etterkommere etter de tidlige russiske nybyggerne, som i mange generasjoner har levd på landets naturlige vilkår, ofte sammen med urbefolkningen.

Jeg skal tilbake til byen senere, men først går veien mot landsbyen Ola som ligger 3 mil lenger øst. Det er her Mikhail, min vert, bor. Han har invitert meg over hit for at jeg skal se med mine egne øyne under hvilke forhold folk lever. Hvis deler av byen Magadan virker slitt og vitner om dårlig vedlikehold, så er Ola fullstendig forfallen. Når det gjelder den materielle standarden, så har det ikke skjedd noe som helst positivt siden Jeltsin tok over styringen av landet og skulle innføre rendyrket kapitalisme over natt – fjerne alt det gamle i et fei og bygge opp landet fra scratch.

Perestrojkas ruiner

I Ola har det gamle blitt borte i et fei, men det nye lar fortsatt vente på seg. Tidlig på 90-tallet gikk de fleste bedriftene konkurs, fabrikkbygningene, varehus, og annet er forlatt. Ingenting ble revet, alt bare faller sammen og står der i ruiner. Bolighusene, mange 5-6-etasjers blokker, har lidd mye den samme skjebne. Forskjellen er at de ikke er forlatt; det bor folk der. Flere ganger da vi passerte hus med slitte fasader og ødelagte vindusruiter, forsøpte gårds plasser, måtte jeg spørre om det virkelig bodde folk der. Jo da, det gjorde det.

I landsbyen Ola

”Perestrojka”, sier Mikhail og peker full av forakt på et varehus, hvor ikke en eneste vindusrute er på plass, og hvor ugresset har tatt over. Store vann-damner som på grunn av permafrosten ligger over-alt på tvers av gatene i godt og dårlig vær, gir ikke det forfalne inntrykket noe særlig løft.

Noen har det forbausende hjemmekoselig, når man kommer inn i leilighetene. Men andre har det ikke. I Gadlja, en liten evensk nabolandsby, ble vi invitert inn og bevertet av en dame og hennes døtre som Mikhail kjente. Leiligheten lå i andre etasje av en 6-etasjers blokk. Der var hele taket ødelagt av fukt og det dryppet jevnt ned på gulvet.

Reinen er borte

Gadlja er klassifisert som en urfolkslandsby, dvs. et landsbysamfunn, hvor det hovedsakelig bor urfolk som lever av tradisjonelle næringer. For 15 år siden hadde Gadlja en stor reinflokk. Etter at kolkhosen (kollektiv, statseid bedrift fra sovjettiden) hadde gått i oppløsning fordi markedet sviktet, infrastrukturen og transportmulighetene brøt sammen, ble reinen borte. De siste dyrene ble skutt av de militære fra helikopter, enten for kjøttets eller for moro skyld. Dette her er ikke et sivilisert land, det er Den ville østen – og forholdene skyldes nok mest dem som styrte eller styrer, ikke så mye dem som bor her. Selv om det også må sies at mange fortsatt har den gamle tankegangen i hodet, hvor ingen skal ta ansvar, fordi det gjør partiet. Men partiet er borte, og ikke alle har lært å ta skjebnen i egne hender.

Må hjelpe seg selv

Mange av de mindre landsbyene har bare et fåtalls boligblokker i gammel sovjetstil, eller ingen. Folk som bor i små eneboliger har ofte bedre muligheter til å fikse det som skal til for å ha en noenlunde brukbar bolig. Mange dyrker også grønnsaker i egen hage, har veksthus og potetåkre. Også mange av dem som bor i blokker har poteter utenfor byen. Det er meget gode poteter som vokser her. Og folk vet råd også på andre områder. Jeg hadde dratt med meg en forkjølelse fra Norge, og Mikhail tok meg flere ganger med til en venn som hadde en hjemmelaget bastu i et skur utenfor huset sitt, hvor de prøvde å drive ut forkjølelsen min med diverse urtekurer mens svetten rant.

Magadan fylke, et stort område på 460 000 km² (Norge uten Svalbard har 320 000 km²), har opplevd et dramatisk fall i befolkningstallet på 1990-tallet, fra nesten 400 000 i 1989 til 227 000 i 2001. Dette skjedde i kjølvannet av perestrojka, og mange av dem som flyttet fra området var høyt utdannet personell. Det er klart at dette medførte en tydelig forverring av den sosio-økonomiske situasjonen.

Folk forsyner seg selv med alt de kan

Tradisjonelle næringer utsatt

Urbefolkningen i området teller ca. 6000 mennesker, og prosenten økte dermed i samme tidsrom fra 1,5 til 2,5%. Ola er en landsby på 6400 innbyggere, hvorav 715, eller 11%, tilhører urbefolkningen. Flere slike landsbyer med blandet befolkning ligger ikke langt fra byen Magadan og har veiforbindelse, mens de fleste tettstedene med tilnærmet ren urbefolkning har en meget dårlig eller overhode ingen veiforbindelse. De ligger overveiende langs kysten. Hovednæringene er fiske, noe jakt, og kummerlige rester av en tidligere utstrakt reindrift.

I Ola lever urfolk og gammelboerne av fiske. Det finnes sju foretak som har offisiell status som "urfolksforetak" og seks klankommuner. Det største hinderet for økonomisk utvikling er mangelen på kapital, ingen tilgang til lån med lave renter, og problemer med å få fangstkvoter. Hver og en har lov til å ta 50 kg fisk kvotefritt i året til eget forbruk – svært lite for folk som tradisjonelt lever av fiskeprodukter. For å få kvoter utover dette, må et foretak påvise tilstrekkelige midler til fangst, oppbevaring og transport, og det er få som kvalifiserer. De fleste kvotene går til større, russiske bedrifter som har bedre økonomiske muligheter fra før. Flere fiskemottak og –fabrikker langs kysten, som frem til tidlig på 1990-tallet tilhørte urfolksforetakene, ligger i dag i ruiner og ødelegger det ellers så flotte kystlandskapet. Dette er perestrojkas arv.

En ny administrativ støtteordning skal være en økonomisk støtte for små foretak, men støtter i virkeligheten bare de som fra før er produktive. "Det er ingen sjans for de fleste av de små urfolksbedriftene å komme inn under denne støtteordningen. Det er ikke gått opp for administrasjonen at det er oss – evenere, tsjuksjere, korjakere – som har eid dette landet i manns minne," får jeg høre. Og at det naturlig oppfattes som mer enn urettferdig når den nye russiske administrasjonen tar seg til rette, fordeler ressursene blant seg selv, og lar landets urbefolkning leve i arbeidsledighet.

Fiskerhus på stranden nær Ola

Kystfiske er hovednæringen i landsbyene ved havet – forfatteren med en evensk fisker ved landsbyen Arman

Lunsj på fisketur – Mikhail prøver markens grøde

Arbeid – men bare for de fremmede

Mens den offisielle arbeidsledigheten i Magadan fylke er 12,8%, er det høyere i avsidesliggende områder med en høy urfolksandel (16-18%). Det virkelige tallet må ligge langt over dette, fordi mange som bor i avsidesliggende strøk ikke har anledning å la seg registrere som arbeidsledige. Tallene kan stedvis være nærmest 50%. Mens reindriften mange steder er ødelagt og fiskekvoter ikke kan fåes, er andelen av innfødte arbeidere i industrien og gruveindustrien nesten usynlig.

Tilbake i Magadan. I bygget til fylkesadministrasjonen er jeg invitert til en orientering om et økonomisk støtteprosjekt som er finansiert av CIDA, den statlige kanadiske organisasjonen for utviklingshjelp. Flere russiske damer holder innlegg på plettfri engelsk. Prosjektet går først og fremst ut på å stimulere gruvedrift for å få økonomisk oppsving i området, men tar i mindre grad også med noen andre momenter. På mitt litt provoserende spørsmål, om man arbeider med det juridiske grunnlaget for å kunne la en andel av inntektene fra ressursene som man tar ut av landet komme urbefolkningen tilgode – noe som er normalt i Nord-Amerika – høstet jeg bare noen overraskete og uforstående blikk. Nei, i Russland er naturressursene Statens eiendom.

Liten hjelp nytter mye

Med på møte er Lilija, en evensk dame fra landsbyen Evensk, som i møtets anledning har iført seg sin nasjonaldrakt av reinskinn smykket med skinnbånd og glassperler, et flott syn. Vi finner snart ut at vi kjenner hverandre fra tidligere korrespondanse. Hun forteller om et vellykket brukskunstforetak som, stimulert av CIDA prosjektet, har fått driftsmidler og ser ut til å klare seg. Det finnes altså håp.

Men i landsbyene ellers merker man ingenting av dette. ”I Barentsregionen er det de skandinaviske landene som hjelper”, sier noen til meg. ”I Tsjukotka er det Alaska som investerer. Men her? Ingenting. Ingen interesserer seg for oss.”

Og det er nettopp det: Her er det villig arbeidskraft, en rikdom av fisk og sjøpattedyr, enorme muligheter for reindrift, bærplukking og mye annet. Men det mangler startkapital. Det er ikke mye som skal til for å få en liten fiskebedrift på beina: Et par små fiskebåter, et lite fiskemottak med et lager og et fryseanlegg, og folk vil kunne hjelpe seg selv. Kvotene hadde kommet nesten av seg selv, for også administrasjonen er selvsagt interessert i å få investeringer hit. Hvorfor må det være så vanskelig å få noen til å engasjere seg her?

Vil gjenoppbygge sin kultur

Det er ikke pengegaver folk vil ha. De vil gå inn i et samarbeid, opprette fellesforetak (*joint ventures*).

Men i vesten har man gjort noen dårlige erfaringer med sånt i Russland, og Magadan synes å ligge alt for langt unna. De som måtte ha interesse, er ikke klar over at det ikke er den russiske mentaliteten fra Murmansk eller Arkhangelsk de kommer til å møte her. Det er en urbefolkning som har lidd lenge under den russiske forvaltningen og som har en helt annen motivasjon – nemlig den å overleve som et folk, som en kulturgruppe med sin etniske identitet i behold.

”Vi har våre egne foretak, våre klankommuner, og vi har den juridiske retten til å bruke ressursene. Får vi inntekter gjennom samarbeid med utenlandske selskap, så skal vi også investere i de andre tradisjonelle næringene og etter hvert bygge opp vår kultur igjen. Men vi trenger noe å gå ut ifra. For tiden har vi ingenting, vi klarer så vidt å holde liv i oss”, sier Mikhail.

Hva er fremtiden?

På kontinentalsokkelen utenfor Magadan fylke er det funnet olje. Man venter med spenning på hva som kommer. Blir landet ødelagt, som i andre deler av Russland, eller vil man klare å utnytte disse ressursene til folks beste? Har Russland for en gangs skyld lært noe fra utlandet? Antagelig vil inntektene flyte til Moskva, og den lille delen som kommer tilbake hit via statsbudsjettet, slukes av administrasjonen. Folk flest her forventer ikke lenger hjelp fra oven. Derfor er de så ivrige etter å få kontakter i verden, få andre til å komme hit. Derfor har de invitert meg.

Når jeg forlater Magadan, er høsten kommet ennå lenger. Her er det ikke bare løvtrærne som blir gule, men også bartrærne. Barskogen består av lerk som mister nålene sine. Nå er hele skogen gul, så gul at det nesten er vondt i øynene. Og når Iljusjin-flyet bærer inn i skydekket, landet forsvinner under meg og jeg slumrer bort, ser jeg disse menneskene igjen, med ansiktsuttrykk et sted mellom fortvilelse og håp. Håp om at de i fremtiden vil kunne føre et verdig liv. For er det ingenting som skjer, som Mikhail sa til meg, ”så vil jeg måtte fortelle mine folk at de skal velge mellom å drikke seg i hjel, eller flytte bort – og miste sin kulturelle identitet for alltid.”

90-tallets ruiner av et fiskemottak nær Ola

Gravering i hvalrosstann, episoder fra det tradisjonelle dagliglivet, evensk kunsthåndverk, historisk museum

